

Rosa Rosenstein

Meno za slobodna

Braw

Miesto narodenia

Berlín, Nemecko

Rok narodenia

1907

Miesto úmrtia

Viedeň, Rakúsko

Rok úmrtia

2005

**Rosa so svojimi
súrodencami - Betty,
Ernou, Cilly a Anselom**
1919

Detstvo

Moji starí rodičia a moji rodičia sa narodili v Haliči. Rodina z otcovej strany sa volala Braw. Moja stará mama Rivka Finder, rodená Braw, zomrela skôr, ako som sa narodila. Dostala som meno po nej, po nemecky Rosa a po jidiš Rivka. Môj otec bol krajčír a pracoval z domu. V neskorších rokoch sme mali veľkoobchod a maloobchod s pánskym oblečením. Otec nebol počas prvej svetovej vojny povolaný do armády – štyrikrát mu robili zdravotnú prehliadku a

zakaždým ho neodviedli, pretože mal krčové žily. A to mu prinieslo šťastie. Bol doma a mohol sa o nás postarať. Jazdil k farmárom a zháňal pre nás jedlo, aby sme nehladovali. Aj mama bola vo všetkom dobrá. Nikdy sme neboli hladní.

Rodičia boli cudzinci žijúci v Nemecku. Mala som tri národnosti, ale nikdy som nebola Nemka. V čase môjho narodenia v Berlíne som bola Rakúšanka. Narodila som sa v roku 1907, ale Poľsko vzniklo až v roku 1922 [1]. Takže potom som bola Poľka – na základe národnosti rodičov, keďže som ešte nebola plnoletá. V dospelosti som sa vydala za Maďara, takže som sa stala Maďarkou, a po vojne som sa vydala za Rakúšana, takže som opäť bola Rakúšankou.

Matka bola s otcom zasnúbená veľmi dlho. Bolo to dohodnuté manželstvo. Moja sestra Betty prišla krátko po mne, v roku 1909. Tretia bola Erna, narodená v roku 1911, a najmladšia sestra Cilly sa narodila v roku 1913. Môj brat Arthur, v jidiš Anschel, bol najmladší. Všetci piati súrodenci sme si veľmi blízki. Iste, odjakživa sme mali rôzne názory, ale nikdy sme sa medzi sebou nepohádali. A to sa stáva len v málokterých rodinách.

V Berlíne sme bývali vo veľkom štvorizbovom byte s toaletou a kúpeľnou na Templiner Strasse [2]. Bola to veľmi primitívna kúpeľňa, ale mala vaňu a veľké kachle, v ktorých sa kúrilo drevom, takže sme vždy mali teplú vodu na kúpeľ. My štyri sestry sme mali spoločnú izbu. V našom dome bolo všetko kóšer. Modrá farba bola napríklad vyhradená pre mliečne výrobky, na tie sme mali modré šachovnicové utierky. A kárované červené boli určené na mäsové výrobky. Na mäsové a mliečne výrobky sme mali tiež oddelený riad, ktorý sa umýval zvlášť. To bolo v našej domácnosti veľmi krásne. Moji rodičia chodili do židovských modlitební, ktoré sa nachádzali na veľkých zadných dvoroch.

Rosa Rosenstein so svojimi súrodencami Betty, Ernou, Cilly a Anschelom v Bad Buckow 1927

Vôbec som sa nestarala o oblečenie. Na Roš Hašana [3] sme vždy dostali zimné veci. Boli to béžové kabáty, konfekcia. Samozrejme, hneď som si na boku roztrhla kabát. Zaplávalo a zašilo sa to, ale kabát tak či onak po čase vyzeral ošumelo. O nejaký čas sme opäť dostali nové kabáty, ale vtedy som už nosila sestrin starý, pretože môj už nebol v dobrom stave. Mama mi vynadala. Povedala mi: „Rósa, nemohla by si stáť pred zrkadlom aspoň o päť minút dlhšie?“ Nevenovala som pozornosť svojim vlasom ani oblečeniu. Dôležité pre mňa bolo iba to, aby sukňa bola dostatočne široká a netlačili ma topánky, vďaka čomu som mohla pohodlne behať.

Otec nám každé ráno pripravoval raňajky, ktoré sme si brávali so sebou do školy. Mali sme všetko, viete. Berlín má nádherné jazerá. Každú stredu sme sa previezli na vesliciach a chodili sme aj na kanoe. Mali sme výborné jedlo, kupovali sme to najlepšie. Nič nám nechýbalo. Otec robil pre svoje dcéry všetko. Mama bola knihomoľka rovnako ako ja. Do školy chodila len rok v Haliči, zatiaľ čo všetkých jej sedem bratov študovalo. Starý otec vždy hovoril, že dievčatú stačí vedieť napísať svoje meno, upiecť chlieb a urobiť maslo. Ale moja mama sa naučila čítať a písať sama. Doma sme mali skutočnú knižnicu. Keď sme po nástupe Hitlera k moci emigrovali, krvácalo mi srdce, lebo sme museli všetky knihy nechať za sebou.

Rosa Rosenstein na purimovej párty

Vzdelávanie a práca

Chodila som do židovskej dievčenskej školy. S kresťanmi som sa vôbec nestretávala. Ani moji rodičia nie, iba pracovne, ale súkromne nie. V detstve som však mala kresťanskú priateľku, ktorá bývala v tej istej budove, a keď išla na spoveď, išla som s ňou.

Potom som musela odísť zo školy. Povedali mi, čo mám robiť: Bolo rozhodnuté, ako dlho budem môcť chodiť do školy, a následne som musela prestúpiť na obchodnú akadémiu, pretože otec ma potreboval v obchode. Na tejto obchodnej akadémii ste sa museli za pol roka naučiť všetko: strojopis, stenografiu, účtovníctvo, a to všetko vo veľkej rýchlosti. Niektorí spolužiaci mali 20 rokov, kým ja som mala len 15, ale bola som oveľa lepšia ako ostatní.

V otcovej firme sme sami vyrábali a predávali pánske konfekčné oblečenie. Istý čas sme mali vlastné maloobchodné predajne: jedna bola na Hermannstrasse v Neuköllne, druhá na Klosterstrasse [4]. Vtedy veľa ľudí nakupovalo na dlh a platilo na splátky, keďže boli chudobní. Vždy som pracovala dlho. Keď pracujete v otcovom obchode, nemôžete o piatej popoludní skončiť a ísť domov. V dielni som musela prišívvať gombíky, pomáhať pripravovať veci na expedíciu a sprevádzať domácu slúžku na železničnú stanicu, keď sa posielali balíky vlakom. Navyše som nebola registrovaná v systéme zdravotného poistenia. Keby som bola, dnes by som dostávala ďalší dôchodok z Nemecka. Moja sestra Betty totiž pracovala na prokuratúre a dostáva z Nemecka veľký dôchodok.

Manželstvo

Až do svadobného dňa som žila doma. Môj prvý manžel bol tiež krajčír, ale predovšetkým to bol Maďar. Ach, bol to pekný mladý muž! Pracovala som u svojho otca, v továrenskej budove s veľkými oknami. Môj stôl stál pri okne. Na opačnej strane bola továreň na pánske konfekčné odevy a pri šijacom stroji sedel pekný muž. Stále sme sa na seba usmievali. Nevedela som, kto je on, on nevedel, kto som ja. Jedného dňa prišiel poslíček s veľkou škatuľou plnou sladkostí a povedal: „To je od toho mladého muža oproti.“ Tak sa to všetko začalo. Dar som, samozrejme, prijala a poďakovala sa. Síce som ešte nemala 18 rokov, ale bola som šťastná, a prečo nie?

Jedného dňa som išla domov skôr. Bola som v obchode a prešla som cez Hackescher Markt do veľkého kníhkupectva na Rosenthalerstrasse. Ako tam tak stojím a pozerám si knihy, zrazu za sebou začujem hlas, ktorý pomaly hovorí: „Nie je to krásne?“ Otočila som sa a stál tam. Spýtal sa, či ma môže odprevadiť domov, keďže on ide tou istou cestou. Tak som povedala: „Ak chcete.“ Potom ma občas sprevádzal cestou domov a neskôr ma začal pozývať na schôdzky. Bolo to vždy v sobotu večer, cez týždeň človek, samozrejme, nemal čas. Naše miesto stretnutia bolo na stanici metra na rohu Schönhauser Allee a Schwedterstrasse. Obliekla som sa, pripravila a zašla som aj ku kaderničke. Rodičia vedeli, že mám schôdzku, a mama ma súrila: „Pod', ponáhľaj sa, prídeš neskoro“. A ja som odpovedala: „Ak má naozaj záujem, počká.“ Išla som teda na stanicu metra a nikto tam nebol. Potom, asi po piatich minútach, som ho videla pribehnúť, úplne zadýchaného.

Čo sa stalo? No, ospravedlnila som sa za meškanie. On si však myslel, že čakám na druhej stanici metra, a tak bežal na ďalšiu stanicu a späť. Išli sme do veľmi elegantnej reštaurácie s názvom „Schottenhaml“, ale ja som jedla kóšer. Objednal si mäsový tanier, zatiaľ čo ja som si dala kávu a koláč, keďže som nejedla treyf [5] jedlo. Nepoznala som žiadnu kóšer reštauráciu, pretože moji rodičia nikdy nechodili do reštaurácií.

**Svadba Rosy a Michiho
Rosensteinovcov 1929**

No a potom sme sa vzali. Trvala som na chráme na Oranienburger Strasse, pretože to bol najkrajší chrám v Berlíne, ba dokonca sa hovorilo, že najkrajší v celej Európe. Po obrade sme mali malú recepciu v reštaurácii na Kupfergraben. Plán bol taký, že po jedle si zatancujeme, veď tam bolo veľa mladých ľudí. Ale hudba bola príšerná. Brat mojej priateľky bol skvelý klavirista a vedel zahrať čokoľvek spamäti, dokázal hrať aj bez nôt. Tak si sadol za klavír a začal hrať a my sme si konečne mohli poriadne zatancovať.

Keď sa nám v roku 1929 narodila dcéra Bessy, boli sme s manželom ešte veľmi mladí, ale našťastie nám pomáhali moji rodičia. V roku 1933 prišla na svet moja druhá dcéra Lilly. Ja som však ďalšie dieťa nechcela, chcela som mať len jedno. Vtedy bolo v móde mať len jedno dieťa. Manželova sestra mi chcela pomôcť. Hovorila mi, že mám piť čaj, sedieť v horúcej vode a skákať zo stola, ale nič nepomáhalo. Nakoniec som povedala matke, že som tehotná, a ona ma veru nešetrlila: „Čo to vravíš? Nerob to! No a čo, že budeš mať ďalšie dieťa? Prečo ho nechceš? Veď vekový rozdiel je tak akurát!“ Ale najhoršie bolo, že o tom povedala mojej dcére, keď už vyrástla. A odvtedy mi dcéra vždy hovorila: „Ty si ma nechcela mať.“

Prenasledovanie a útek

Moji súrodenci – Erna, Betty a Anschi – odišli do Palestíny začiatkom 30. rokov. Otec bol zatknutý v roku 1938, hneď po „Krišťálovej noci“ [6], a deportovaný do Poľska. Smel si so sebou vziať 10 mariek a malý kufrík. V Poľsku sme stále mali príbuzných a ja som vždy vystupovala ako sprostredkovateľka. Keďže som bola vydatá za Maďara, ešte som sa nebála. Sama som si vybavila víza do Poľska. Chcela som vidieť otca a priniesť mu peniaze. Keď som sa vrátila z pasového úradu, mama mi išla v ústrety a povedala: „Nemusíš cestovať do Poľska, otec dostal povolenie, aby sa vrátil a vyzdvihol ma – spolu sa presťahujeme do Palestíny.“ Keď sa otec vrátil z Poľska, začali sme všetko baliť. Moja mladšia dcéra mala v tom čase začať chodiť do školy, keďže mala šesť rokov. Otec odchádzal s ťažkým srdcom, pretože ja som zostala s rodinou. Ťažko sa mu lúčilo. „Je mi do plaču. Nechávam tu svoje dieťa.“ A dodal: „Nebudem mať pokoj, kým sa mi nepodarí dostať ťa tam.“ Moja sestra Cilly

odišla s rodičmi do Palestíny v roku 1939. Otca som už nikdy viac nevidela. Dozvedel sa síce o narodení môjho syna, ktorý prišiel na svet v roku 1945, ale o dva roky neskôr, v roku 1947, zomrel.

Tri týždne po vypuknutí vojny sme si museli zatemniť byt a boli zavedené potravinové lístky. Samozrejme, Židia dostali menej. Okrem toho sme mohli chodiť nakupovať len v určitých hodinách a nie počas celého dňa. Môj manžel hovoril: „V Maďarsku sa nám nemôže nič stať.“ Tak sme si zbalili kufre a odišli do Budapešti, pretože manžel tvrdil, že v Budapešti sa nám nikdy nič nestane. Pre istotu som však pre svoje deti vybavila vstupné povolenia do Palestíny.

Židia v Maďarsku ešte vždy žili dobrým životom. V tom čase bolo v Budapešti veľa Židov, tuším okolo 200 000. „Zostaňte v Maďarsku,“ napísali moji rodičia. Vtedy ste mohli vstúpiť do Palestíny, len ak ste mali potvrdenie, že vaše povolanie je v krajine potrebné. A toto osvedčenie obsahovalo kapitál vo výške niekoľko tisíc britských libier. Rodičia nám napísali, že kapitál bude pre nás uložený v Holandsku. Na naše nešťastie však do Holandska vtrhli Nemci.

Rosa Rosenstein so svojimi dcérami 1935

Jedného dňa ma zatkli a odviedli mňa aj moje deti do internačného tábora, ale onedlho nás opäť prepustili. Pre svoje deti som ešte vždy mala povolenia na odchod. Stále som písala listy Červenému krížu – prostredníctvom svojej sesternice v Argentíne, ktorá ich posielala ďalej –, a tak sme boli v nepretržitom kontakte s mojou rodinou v Palestíne. Po našom zatknutí mi napísal švagor z Palestíny: „Pošli deti, prosím, pošli deti. Vychováme ich ako naše vlastné.“

Židovská obec v Budapešti všetko zorganizovala. Lilly nechcela odísť, mala osem rokov a Bessy jedenásť, keď odišli. Nakoniec súhlasili, ale tá mladšia mi povedala, že ju sestra bila, kým nepovedala „áno“. Takto jej zachránila život.

Mohla som sprevádzať deti na železničnú stanicu v Budapešti. Manžel, ktorý bol v mužskom internačnom tábore, ich smel odviesť len na autobusovú zastávku. Tam sa s nimi rozlúčil. A to bolo naposledy, čo videli svojho otca. Lilly stála pri okne a po tvári jej stekali slzy. Vlakom sa dostali do Bulharska, potom loďou prešli do Turecka a odtiaľ autobusom cez Sýriu do Palestíny. V Palestíne ich privítali moji rodičia.

V oznámení o manželovom úmrtí bolo uvedené: zástava srdca. Neskôr mi povedali, že zomrel na škvrnitý týfus. Poslali ho do Ruska, do Kyjeva [7], na práce. Museli kopat' a hľadať míny. Z internačného tábora mi bolo dovolené odísť a stále som mala malý byt. Pracovala som u advokáta, ale každý ôsmy deň som sa musela registrovať na polícii. Bola som vdova po robotníkovi a dostala som vdovský certifikát.

Potom prišiel rok 1944. Adolf Eichmann [8] prišiel do Budapešti, aby nastolil „poriadok“. Ten dátum si pamätám dodnes. Keď som vystúpila z električky, zatkli ma. Odviedli ma do domu, v ktorom bolo asi 400 ľudí, všetko Židov. Boli sme tam zavretí a nikto nevedel, čo sa stane. Potom nás natlačili do transportného vozidla a viezli a viezli. Neboli tam okná, takže sme nevedeli, kam ideme. Zrazu nás vyložili a ocitli sme sa na obrovskom nádvorí. Rozhliadla som sa a na druhej strane uvidela veľa zajatých mužov.

Náhle nás zavolali do budovy, ženy zvlášť. Sedel tam dôstojník a zapisoval si naše mená. Pozrel sa na mňa, potom na oznámenie o úmrtí, následne znova na mňa a vzápätí sa nemecky spýtal: „Vy ste Izraelitka?“ Odpovedala som: „Áno.“ Potom nás odviedli do obrovskej miestnosti, kde bolo opäť asi 400 žien. Zavreli nás tam. V tú noc bombardovali Budapešť: cez deň Američania a Briti, v noci Rusi. Ženy sa modlili, aby nás zasiahla ďalšia bomba. Veď viete, očakávali sme to najhoršie, to úplne najhoršie. Boli sme tam štyri dni. Muži boli deportovaní, to sme vedeli. Ale netušili sme, kam majú vziať 400 žien. Na naše veľké šťastie však nemali vlaky. Keď nás prepustili, museli sme im dať svoje adresy a ja som sa bála vrátiť do svojej izby. Ale mali sme v Budapešti jednu viedenskú priateľku, vdovu. Keď mi otvorila dvere, nemohla uveriť vlastným očiam: „Resi, ty žiješ?“ Tu som spoznala svojho budúceho manžela Alfreda Rosensteina, ktorého som už zahliadla v tábore. Pochádzal z Viedne a bol veľmi šarmantný, ženy po ňom šaleli.

Mali sme spoločného známeho, ktorý si pred niekoľkými mesiacmi kúpil falošné doklady. Podplatil správcu jednej vily a my, bolo nás deväť, sme sa potom spolu skrývali pred hromadnými deportáciami v jednej miestnosti tejto vily. Nakoniec, keď už bolo po všetkom, keď sme tancovali na uliciach, sa z vedľajšej vily zrazu vynorilo 60 Židov – správca ich za peniaze a šperky ukrýval v pivniciach na uhlie a ktovie kde ešte. Preto som povedala, že v Budapešti ste mohli dostať čokoľvek, ak ste mali peniaze.

**Rosa a Alfred Rosenstein
so synom 1946**

Vedela som, že som tehotná, a povedala som si: buď dieťa zahynie so mnou, alebo niečo urobím. A Alfréd vyhlásil: „Nič neurobíš. Ak prežijeme, budeme mať dieťa.“ No aj tak som išla k lekárovi do geta [9]. On mi však povedal: „Ja nič neurobím! Chceš zomrieť na sepsu?“ Viete, nemal žiadne nástroje, vôbec nič. Náš syn Georg sa narodil 27. júna 1945 v Budapešti.

Jedného dňa sme ležali v izbe v kabátoch – okná už boli vybité – a zrazu som počula hlas, ktorý hovoril do megafónu: „Toto je ruská armáda. Obyvatelia Budapešti, počkajte! Oslobodíme vás.“ Tie vety opakovali po nemecky, maďarsky aj po rusky. A tak sme čakali. Jedného krásneho dňa, bola nedeľa, som stála pri okne, nastalo mŕtvotné ticho a videla som, ako sa cez záhradu k domu blíži Rus v kožušínovej čiapke a so samopalom. Povedala som: „Je tu Rus.“ Moja priateľka zvolala: „Pobožkám zadok prvému ruskému koňovi, ktorého uvidím.“

Po vojne

Po oslobodení som najprv zostala v Maďarsku. Nechcela som ísť do Rakúska, mala som v úmysle presťahovať sa za svojimi deťmi a rodičmi do Izraela. Ale môj manžel povedal, že nemá vhodné povolanie, aby mohol ísť do Izraela. Bol obchodník a pracoval ako predajca pre svojho brata, ktorý vlastnil veľkú ropnú spoločnosť. To nebolo to správne povolanie pre Izrael. Chcel ísť do Rakúska, aby mohol podať žiadosť o vyplatenie reparácie a získať peniaze, aby sme sa mohli emigrovať do Izraela.

Manželove sestry mali pred vojnou vo Viedni reštauráciu Grill am Peter, ktorá bola arizovaná [10]. Môj manžel chcel podať žiadosť o vyplatenie reparácie, aby získal späť majetok. Reštaurácia v skutočnosti patrila jeho najstaršej sestre, ktorá zahynula počas holokaustu. Manžel podal žalobu – vtedy existovali reštitučné súdy a vždy tam boli len dvaja sudcovia. Árijec, ktorý reštauráciu prevzal, zomrel. Následne ju prevzal jeho syn. Na prvom pojednávaní manželovi ponúkli 35 000 šilingov ako odškodné. Naším právnikom bol doktor Pik, manželov bývalý spolužiak, ktorý sa neskôr stal predsedom židovskej obce. Na druhom pojednávaní mu ponúkli 65 000 šilingov. Vtedy právnik povedal manželovi: „Keď už sú ochotní zaplatiť 65 000, tak bude viac.“ Na treťom pojednávaní boli prítomní traja sudcovia. Viete, môj manžel nechcel peniaze, chcel reštauráciu, aby sme si mohli vybudovať život. Tretí sudca povedal, že nie je spravodlivé vziať mladému mužovi živobytie, keďže s arizáciou nemá nič spoločné. Takýto bol vtedy postoj. Mladý muž dostal reštauráciu, pretože traja sudcovia sa na tom zhodli. Môj manžel nedostal ani cent.

Prvýkrát som išla do Izraela v roku 1949 so svojím synom. Moja dcéra Bessy išla do izraelskej armády, neskôr pracovala na mestskom úrade a starala sa o starších ľudí. Lilly prišla na rok žiť ku mne do Viedne. Chodila do školy v Izraeli, ale, samozrejme, vedela po nemecky. Moja matka sa nikdy nenaučila hebrejsky. Otca som už nikdy nevidela, to bolo hrozné. Môj syn sa po záverečných skúškach presťahoval do Izraela. Bolo to krátko po manželovej smrti v roku 1961.

Rosa v Izraeli so svojimi vnúčatami 1979

Rakúšanov som nemala rada. Vždy som ich považovala za nacistov. Raz, začiatkom 50. rokov, som strávila dva mesiace v Izraeli. Keď som sa vrátila do Viedne a išla som si k miestnemu pekárovi kúpiť chlieb, pekárova žena sa ma spýtala: „Pani Rosensteinová, kde ste boli tak dlho?“ Odpovedala som: „Bola som v Izraeli.“ A ona sa na mňa pozrela a povedala: „Vy ste Židovka? Nevyzieráte ako Židovka!“ Na čo som povedala: „Prečo, pani Schubertová?

Pretože nemám na hlave rohy?“ A ona odvetila: „Preboha, nie, tak som to nemyslela. Mali sme dodávateľa Žida, ktorý nám dodával múku, a tiež to bol slušný človek.“ To bolo na začiatku päťdesiatych rokov. Za tie roky sa toho veľa nezmenilo. Aj Haider a Stadler [11] nám dávajú dostatok príležitostí na zamyslenie. Aj keď chcete zabudnúť, nemôžete. Sme s tým konfrontovaní znova a znova.

V Nemecku som nepocítovala žiadny antisemitizmus. V otcovej dielni som sa smiala a žartovala s kresťanskými robotníkmi. Mnohí z nich dokonca vedeli, kedy máme sviatky. So sestrou sme chodili do Berlína – vtedy bol ešte rozdelený na východný a západný [12]. Mali sme známeho z mladosti, suseda Saliho, ktorý už bol na západe, a chceli sme ísť do východného Berlína, nášho domova. A on povedal: „Preboha, nechodte, ktovie, čo sa vám tam stane, môžete sa dostať do problémov.“ Odhovoril nás od toho. Neskôr som predsa len bola vo východnom Berlíne, šla som so svojou vnučkou, no nevstúpila som do domu, kde sme bývali, jednoducho som nemohla.

Rosa Rosensteinová vo svojom byte vo Viedni, 90. roky 20. storočia

- [1] Rosa Rosensteinová mala pravdepodobne na mysli potvrdenie hraníc druhej Poľskej republiky (1918 – 1939), ktoré trvalo do roku 1923.
- [2] Templiner Strasse bola ulica v blízkosti štvrte Scheunenviertel („stodolná štvrť“), ktorá sa dnes nachádza v centre Berlína, štvrte obývanej prevažne Židmi, z ktorých väčšina prišla do Berlína z východnej Európy v dôsledku hospodárskej a sociálnej núdze na začiatku 20. rokov 20. storočia.
- [3] Židovský nový rok, ktorý sa oslavuje na jeseň.
- [4] Klosterstrasse bola ulica neďaleko Scheunenviertelu („stodolná štvrť“), ktorá sa dnes nachádza v centre Berlína, štvrť obývaná prevažne Židmi, z ktorých väčšina prišla do Berlína z východnej Európy v dôsledku hospodárskej a sociálnej núdze na začiatku 20. rokov 20. storočia. Neukölln sa nachádza na juhu Berlína a nebol súčasťou Scheunenviertelu.
- [5] Nie kóšer.
- [6] Nacistické protižidovské vyčíňanie v noci z 9. na 10. novembra 1938. Oficiálne ho vyprovokoval atentát na Ernsta vom Ratha, tretieho tajomníka nemeckého veľvyslanectva v Paríži, ktorý dva dni predtým spáchal poľský Žid Herschel Grynszpan. Po Nemcami navodenej atmosfére napätia došlo v celom Nemecku a Rakúsku k rozsiahlym útokom na Židov, židovský majetok a synagógy. Boli zničené obchody, zapálené alebo inak zničené sklady, obydlia a synagógy. Mnohé okná boli rozbité, a preto sa táto akcia stala známou ako Krišťáľová noc. Najmenej 30 000 Židov bolo zatknutých a poslaných do koncentračných táborov Sachsenhausen, Buchenwald a Dachau. Hoci sa nemecká vláda snažila prezentovať túto akciu ako spontánny protest a trest zo strany árijského, t. j. nežidovského obyvateľstva, v skutočnosti sa uskutočnila na príkaz nacistických vodcov.
- [7] Ako sa to v tejto dobe často stáva, Rosa používa výraz Rusko, keď hovorí o Sovietskom zväze. V skutočnosti Kyjev v tom čase nebol súčasťou Ruska, ale Sovietskeho zväzu a v súčasnosti je hlavným mestom Ukrajiny.

- [8] Eichmann, Adolf (1906 – 1962). Nacistický vojnový zločinec, jeden z organizátorov masovej genocídy Židov. Po vojne bol väznený v americkom tábore, podarilo sa mu utiecť a skrýval sa v Nemecku, Taliansku a Argentíne. V roku 1960 ho v Buenos Aires chytila izraelská tajná služba. Po procese, ktorý trval niekoľko mesiacov, bol odsúdený na trest smrti a popravený. Proces s Eichmannom inicioval veľkú diskusiu o príčinách a uskutočnení šoa. Maďarsko obsadili nemecké vojská 19. marca 1944.
- [9] Rosa sa v tom čase skrývala pred budapeštianskym getom, kde navštívila židovského lekára.
- [10] Arizácia (v nemčine *Arisierung*) sa vzťahuje na prevod majetku vo vlastníctve Židov na nežidovské obyvateľstvo v nacistickom Nemecku v rokoch 1933 až 1945. Jej cieľom bolo previesť hospodárske podniky vo vlastníctve Židov do „árijského“, t. j. nežidovského vlastníctva.
- [11] Haider, Jörg (nar. 1950 - zom.2008) a Stadler, Ewald (nar. 1961) – rakúski politici z Rakúskej slobodnej strany (FPÖ).
- [12] Po skončení druhej svetovej vojny v roku 1945 boli Nemecko a samotný Berlín rozdelené na štyri sektory, z ktorých každý bol pod dohľadom jednej zo spojeneckých krajín. Na východný Berlín dohliadali sovietske okupačné sily. Po skončení okupácie, v rokoch 1949 až 1990, bolo mesto Berlín rozdelené na dve časti, pričom východná časť bola hlavným mestom socialistickej Nemeckej demokratickej republiky (NDR) a stále bola úzko spätá so Sovietskym zväzom, zatiaľ čo západná časť bola súčasťou Nemeckej spolkovej republiky. Rozdelenie bolo vyznačené múrom, ktorý najmä východní Nemci nesmeli prekročiť v dôsledku všeobecného zákazu emigrácie z NDR. Po rozpade Sovietskeho zväzu a páde „železnej opony“ v Európe v rokoch 1989 – 1990 sa východné a západné Nemecko zjednotili a stali sa štátom, ktorý sa teraz nazýva Spolková republika Nemecko.